

ИСТОРИЯ И РАЗВИТИЕ НА ДЕКОРАТИВНОТО ТЪКАНЕ

Маруета Савчева

Резюме: В настоящия текст е разгледан проблемът за декоративното тъкане от неговото създаване до края на 19 в. Зараждането му е потърсено в историята на най-старите човешки цивилизации. Посочени са изображения, които свидетелстват за практикуването на тъкаческа дейност в Древен Египет, в Китай, в Асиро-Вавилония, в Древна Гърция. Отделено е специално внимание на коптските килими от ранния християнски период на Египет (4 -7 в.). Посочени са образци от най-старите достигнали до нас килими и тъкани в Алтайските планини при Пазирик. Проследена е историята на българското тъкачество от зараждането му до края на 19 в. в контекста на обществените и икономически условия. Акцентът е поставен върху развитието на този занаят в килимарските центрове – Чипровци, Пирот и Сливен. Посочени са техническите, композиционните и цветовете особености на килимите като неразделна част от българския бит.

Ключови думи: думи: зоблен, декоративен, занаят, килим, орнамент, плат, техника, тъкачество, цвят

HISTORY AND DEVELOPMENT OF DECORATIVE WEAVING

Marieta Savcheva

Abstract: The text stresses on the problem of decorative weaving since its creation until the end of the 19th century. Listed are images that testify to the practice of weaving in Ancient Egypt, China, Asyro-Babylonia, Ancient Greece. Particular attention was paid to the Coptic carpets of the early Christian period of Egypt (4-7c.). Specimens of the oldest carpets and fabrics in the Altai Mountains near Pazirik are shown. The history of

Bulgarian weaving from its birth to the end of the 19th century is traced in the context of social and economic conditions. Emphasis is placed on the development of this craft in the carpet centers - Chiprovtsi, Pirot and Sliven. The technical, compositional and color features of the carpets are indicated as an integral part of the Bulgarian lifestyle.

Keywords: tapestry, decorative, craft, carpet, ornament, fabric, technique, weaving, color

Изкуството като една от най-древните съзнателни човешки дейности винаги е оказвало огромно влияние върху развитието на хората. То е един от най-рационалните пътища за формиране на естетически вкус и емоционално възприемане на красивото.

Декоративното тъкане е дейност, практикувана от дълбока древност до наши дни. Неговото овладяване изисква много търпение, прецизност, познаване на материалите за тъкане, основните тъкачни техники и традиции в тази област, което го превръща в една от любимите задачи по приложно изкуство.

Зараждането на тъкачеството трябва да се търси в историята на най-старите човешки цивилизации. Още древните египтяни (3000 г. пр. н. е.) са владеели този занаят. Показателни са стенописите в египетските гробници, където се намират и първите изображения на тъкани. Те са с битово предназначение и служат за предпазване на помещенията от дъжд и слънце. Състоят се от дълги тесни ивици, които се прикрепват за горната част на отворите на сградите. Понякога няколко такива ивици са зашивани една до друга, за да се получи по-широка лента (Stankov, 1960: 73).

Подготовката на материали и тъкачески процес в Древен Египет може да се види на уебсайт „Древнейшие гобелены“. <http://olga-bryntseva.narod.ru/index/0-23>

В Китай тъкачеството също е известно от 3000 г. пр. н. е., когато древните му жители изработват копринени платове. (Persijski, 1907: 8)

Технологичният процес по изработване на коприна в Древен Китай е илюстрирано на уебсайт „О технологии BIO SILK PROTEIN“. <https://thomasbrennett.ru/o-tehnologii-bio-silk-protein.html>

Информация за тъкаческата култура на Асиро-Вавилония можем да черпим от легендите и запазените изображения. Последните показват, че там са изработвани оригинални тъкани и килими още през 7 в. пр. н. е. Килимарството достига своя разцвет през 8 в. пр. н. е. В Ниневия и Вавилон се е зародила „фантастичната зоология, главен

елемент на ориенталската декорация...; вавилонските килими са се плащали в Рим с тежко злато;“ (Persijski, 1907: 8).

Древните гърци още от Омирово време също са изработвали килими. По-късно Есхил споменава, че килимите са служили както за битови нужди, така и за награда на героите-воини. По време на войната между Гърция и Персия Александър Македонски изпраща на своята майка много скъпи подаръци, между които и пурпурни килими, взети от изоставените палатки на персийските вождове (Mitreva, 1988: 9).

Сухият климат на пустинята Сахара е причина за съхранението на прочутите коптски килими. Те датират от ранния християнски период на Египет (4-7 в.).

Коптското изкуство обхваща 4-12 в. Въплъщавайки в себе си художественото наследство на Древен Египет, Рим, Сирия, то се е превърнало в своеобразна сплав на езическите и християнските представи. От тъканите са се правели грехи, покривала, завеси и предмети с разнообразно предназначение. Преди 100 години при разкопки на християнски погребения са открити коптски тъкани в египетските земи на Ахмим, Фаюм, Сахара и др.

Фрагменти от коптски тъкани са показани в уебсайт „Древнейшие гобелены“. <http://olga-bryntseva.narod.ru/index/0-23>

От този период /4-7 в./ датира и първата гобленна тъкан, открита редом с гладки килимени тъкани при разкопките през 1898-1899 г. в некропола на Акмим, Деир-ел-Дик и в околностите на Дамием. Гобленната тъкан представлява бодове с игла върху канава. Канавата е тъкан с взаимно перпендикулярни нишки. Последните са леко раздалечени, за да може да преминава между тях костена, медна или бронзова игла (Stankov, 1960: 9).

Фрагменти от гобленни тъкани може да се разгледат във Виртуалния музей на Лувъра. <http://louvre.historic.ru/> 'Виртуальный музей ЛУВР'

В Алтайските планини при Пазирик са намерени най-старите достигнали до нас килими и тъкани. Данните, получени по радиоуглеродния метод ги датират към средата на 1 хил. пр. н. е., най-вероятно 4 в. пр. н. е. Големи части от тях са съхранени непокътнати поради проникналата и замръзнала в последствие в тях вода. Изтъкани са в традиционни техники – гобленова, гладка килимена и вързана техника, както и плъст (фили, кече). Намерените малки килими с цели или разрязани бримки показват, че на алтайските жители е била позната и примитивната техника на мъхнатите изделия.

„История ковра ПАЗИРИК от галереи эксклюзивных ковров ПАЗИРИК“ <http://pazirik.ru/articles/istoriya-kovra-pazirik-ot-galerei-eksklyuzivnyih-kovrov-pazirik/>.

През 10–11 в. Европа е завладяна от варварство и грубост, които се забелязват и в килимарството. Развитие се забелязва едва през следващия век. През 12 в. в тъкачеството се разпространява „методът на вертикалния стан“. Но истински възход килимарството в Европа достига през 13 в. То е стимулирано и от повишената употреба на килими. „Париж, Арас и Брюксел стават главни центрове на фабрикация и дълго време запазват върховенство в сръчността на техните работници, които век и половина по-късно ще учат на вертикално тъкане Италия, Испания, Англия и Германия“. (Persijski, 1907: 10) През 15 в. килимарството достига своята върхна точка както в орнаментиката си, така и в техническо отношение. През следващите векове частните ателиета изцяло са заместени от манифактурите в Германия, Англия, Франция и Италия. Усъвършенства се и тъкането на хоризонтален стан.

Данните за тъкачеството по българските земи са твърде оскъдни поради две причини – нетрайността на материалите, използвани при тъкането, както и недостатъчната информация за материалната и духовна култура на траки, славяни и прабългари. За съществуването му имаме косвени сведения, свързани с писмени източници и с археологически находки. Те показват, че тъкаческата култура у нас е била позната още от времето на средния неолит или от 6–5 хил. пр. н. е. От археологическите материали на средиземноморските и близоизточните цивилизации можем отчасти да съдим и за нашето тъкачество, тъй като през бронзовата и желязната епоха балканското население е поддържало оживени връзки с тях. През 4–3 хил. пр. н. е. Стените на жилищата и керамичните съдове са красиво орнаментирани, което ни насочва към извода, че и тъканите на праисторическото ни население са били с богата линеарна орнаментика. Въпреки оскъдните сведения за периода 4–6 в. Научаваме за наличието на големи промишлени работилници, наречени ергастерии.

През късната античност в гр. Хераклея в Перинт съществуват гържавни работилници за производство на платове, наречени *gynalcea*. Освен тях съществуват и *lentarii*, които тъкат и продават ленени платна. В околностите на Абритус, днешен Разград, съществуват *purpurarius*, в които се боядисват преждите с пурпур.

Тъкаческото изкуство не е чуждо и на траките. Изготвяне на тъкан е показано във вазониста и може да се види на уебсайт на “Istoriya – eto prosto”. <https://vladhistory.com/remyoslennoe-proizvodstvo-v-drevnej-grecii/>.

Траките познавали лена и конопа като културни растения и ги използвали като тъкачни материали. През 5 в. пр. н. е. Херодот описва качествата на конопа и приложението му от тракийците. „В Скития

расте конопът, растение съвсем сходно на лена, само по-грубо и по-крупно. Той се намира в диво състояние, а също и се обработва. Тракийците приготвяли от него дреха, която е свършено подобна с направената от лен. Всъщност на неопитния е твърде мъчно да различи дали една дреха е от лен или от коноп и навярно всеки, който не е видял никога конопа, ще счита конопената дреха за ленена.“ (Krasteva-Nozharova, 1981: 14). Херодот описва и пеонка, която преде лен на времето, което показва, че южните траки обработвали и лена (Katsarov, 1912: 18).

Гръцката вазопис показва склонността на траките да се обличат в дрехи от шарени платове. Те носят красиви наметала тип „зебра“, чийто наследник е съвременния овчарски шарен ямурлук. Често във вазописата Орфей е облечен в дълъг ямурлук, както и оградилите го тракийци. (http://14.february.ru/history_of_love/great_history_of_love/orfey_i_vridika.html).

Когато славяните се заселват на Балканския полуостров срещат тракийско население, част от което е елинизирана и романизирана. Това население е на по-висок етап в своето обществено-икономическо и културно развитие. В хода на сливане между славяни и траки последните предали своя богат опит. Най-вероятно славяните, а по-късно и прабългарите, се възползват от постигнатото преди тях. Използването на лена и конопа като суровини в бита на славяните е показателно за развитието на тъкачеството през този период. За употребата на лена, конопа и вълната, както и за тъкаческите умения на славяните разказва Теофилакт Симоката: „Думите ковач и тъкач са били общи за всички славяни. Те са знаели някои занаяти, вълната е била отдавна в употреба. Те са умели да изработват от сукно, разполагали са с големи стада овце, агнета и други. Платното, плащът, ризата и други са си приготвяли от лен и коноп, които са растели в градините и м.“ (Katsarov, 1921: 19).

Тъкачеството е известно още преди да се раздели славянската общност на отделни племена. Троицката летопис свързва княз Владимир (покръстител на русите) с тъкането на килими. В деня на погребението му през 1015 г. Тялото на покойника е увито в килим и изнесено през пробит отвор в стената на двореца. По-късно този отвор е зазидан, за да не се върне обратно мъртвият. Така увито тялото е било положено на шейна и отнесено в черквата (Priselkov, 1950: 121). Това е доказателство, че славяните владеят тъкачеството още от 10-11 век.

Преди да се заселят на Балканския полуостров прабългарите поддържат връзки с много народи, чието материално и културно ниво било по-високо – старата персийска държава, Източната Римска

империя, предноазиатските и средноазиатските народи, както и високоразвитата византийска култура (Vazharova, 1965: 175). Освен това, влияние оказва и близостта на прабългарите с кавказките народи, които познават тъкачеството още 2000 г. пр. н. е. Арабско известие от 10 век съобщава, че българите са произвеждали в старото си отечество килими, власати одежди, одеяла и ръчни изделия (Biruni, 1950: 16).

Аспарухова България е важен търговски и културен кръстопът между Изтока и Запада. По това време търговията само на външния пазар има паричен характер. По време на Първата българска държава не се секат монети и обмяна между градовете е натурален (Lishev, 1970: 34). Тъкачеството постепенно започва да се превръща от домашно производство в градски занаят. През Първото и Второто българско царство съществува характерното за онова време феодално занаятчийство на средновековните градове. Действащите занаяти са обединени в еснафски корпорации, като последните защитават труда и уреждат вътрешния живот на еснафа. (Sakazov, 1930: 110) Феодалната аристокрация със своя стремеж към разкош и удобства подтиква занаятчиите към производство на все по-качествени стоки. Това подсказва, че представителните домове на тези слоеве са обзавеждани с красиви и тъкани.

Основната част от селското население в миналото се занимавала със земеделие и скотовъдство. Този поминък предразполага развитието на прядачеството и тъкачеството. Материалите, необходими за този вид дейност, са изцяло добивани и обработвани в домашни условия с най-примитивни средства.

В продължение на много векове ленът, конопът и вълната са основни суровини в тъкачеството. Едва през втората половина на 19 в. тъкачите започват да употребяват масово и памука (Krasteva-Nowharova, 1981: 14).

Ленените влакна са дълги до 80-90 см, много здрави, с добра пластичност и мекота. Готовата тъкан е с лъскавина подобна на копринената. Тъканите са изработвани или в естествения цвят на лена (светлосиво, жълтосиво и зеленикавосиво), или влакната му са боядисвани в различни цветни гами.

Конопът в България е известен и под названието гръсти или гръсници. Добрият коноп е светъл – сив или жълтеникав. От него са тъкани кърпи, платна за ризи, престилки, постелки, както и по-груби материци, използвани за торби, чували, чулове и др.

Обработката на лена и конопа е близка. (Krasteva-Nowharova, 1981: 24) В зависимост от реколтата, която се бере, конопената нишка е с различно качество. Обикновено първата реколта се прибира през юли преди още да се образуват семената. Нишката, изтегляна от него е

тънка и фина и се използва за основа при тъкането. При скубането конопените стъбла се подреждат и завързват в снопчета. След като позасъхнат няколко дни, те се притискат с камъни в реката, където престояват 10-15 дни. Когато гървесината стане мека и започне да пада сама, всяка гръст се изпира много добре и се оставя да просъхне на открито проветриво място. Изсушените гръсти се очукват („мънат се“) на мелица, за да падне гървесината (пъздер, пюздер или паздерк).

Така обработеният коноп се прави на снопчета (повесма). Десетина повесма се събират в голям сноп (струмба). Струмбите се подреждат в дълбок трап в земята и се покриват с конопена черга, след което се тупат с гървен чук. Остатъците от гървесината се отстраняват чрез чесане с четка от свинска четина до получаване на „чесано повесмо“. Именно това влакно дава висококачествената нишка, използвана за основа. Обработените струмби се разкъсват на парчета, които наредени на пластове се навиват на къдели.

Конопът се влачи на гървени гребенци или на къшен (кълчищен) дарак, който на тясната си страна има два реда ситни зъбци. Остатъкът от влаченето се дообработва на дарак до получаване на кълчища, а след като те се развлачат се получава материал с най-ниско качество (дреб). От него се приготвя вълтъка за грубите тъкани – черги, чували, чулове. Тези различни по качество материали се сортират и изпригат.

Наред с лена и конопа вълната също се използва в тъкачеството. В зависимост от породата на овците и условията на отглеждането им вълната се дели на тънка, груба и полугруба (Mitreva, 1988: 30) Мериносовата вълна се отличава с най-тънко и меко влакно и от нея се изприга най-фината прежда. За основа на килими се употребява мека и дълговлакнеста вълна от остригани през пролетта овце. Табашката вълна е остра и късовласа и се използва за вълтък. По-груби тъкани – черги, кърпи и месали се тъкат от къса и дребна вълна от краката, шията и под корема на овците. Власатата вълна се използва за тъкане на дрехи, аби и шаяци.

Къдравото вълнено влакно е силно еластично и след всяка механична намеса то бързо се възстановява. След изпиране с топла вода то бързо заема първоначалната си форма и дължина (Mitreva, 1988: 30).

След остригването на овците вълната се сортира според качеството си на руна (ерина, йерина, ярина, подстриз) (Krasteva-Nozharova, 1981: 26). Като цвят тя променя гамата си от бяло до тъмнокафяво. Някои вълнени влакна са със сив цвят.

Обработването ѝ се извършва през лятото (Krasteva-Nozharova,

1981: 26). Изпирането на вълната протича на няколко етапа. Първоначално тя се залива с топла вода в дървени корита, в бакърени котли или в казани в зависимост от количеството ѝ.

По такъв начин тя се очиства от бодлите и мазнините (сереят), а също така и се избелва. Сярната вода от попарването се налива в каци и с нея се боядисват аби или вълна със синило. След това я слагат в конопени чували или кошове и носят на реката или на чешмата за пране. След изпирането я удряли с дрянова пръчка, за да паднат останалите бодли и сламки. Изсушавали я на открити слънчеви места и отново я удряли с пръчка, за да се доуочисти и да стане по-пухкава. След изсушаване вълната се сортирала по качество и се разчепвала на ръка.

Според цвѐта си вълната се обработвала по различни начини. Бозовата вълна се простирала за 2-3 месеца само на слънце без да се пере. Така почервявала от сярата, която се съдържало в нея. Същият цвят се получавал и когато се покриела с черен или с червен ямурлук, който се поливал няколко дни с вода. От такава вълна се тъчели „зачервени аби“, които се носели особено много от турците.

Влаченето на вълната се извършвало на дараци. Първо се обработвала дълговласата вълна и след неколkokратно влачене падала най-гребната, която се дообработвала на машинен дарак. От нея се тъчели навуца, шаяци, аби, кебета. С остатъците от първото и второто влачене се пълнели юргани, дюшеци и възглавници.

Освен вълната козината също се употребявала за тъкане на торби, чували, чулове, постелки и завивки. Козината се отличава от вълната с късите си и остри косми. Естественият ѝ цвят е от бяло до тъмнокафяво. Тя се използвала за тъкане както в натурална цветна гама, така и оцветена с естествени или изкуствени багрила.

Обработката ѝ от миналото до днес е запазила своята примитивна и елементарна технология. Остриганата козина не се пере и влачи (Krasteva-Nozharova, 1981: 28). Намокряла се добре и се удряла с бодлива пръчка. След тази обработка се смесвала с малко вълна, правела се на къделя и се изпирала. При преденето се обвивала с мокра кърпа, за да не падат късите ѝ остри косми.

Памукът е отглеждан в Южна България, а в Северна България е купуван като готова прежда. Памуковата реколта се събира в края на лятото (Krasteva-Nozharova, 1981: 28). След като изсъхнат, семената се очистват с уред (маган, викло) (Vakarelski 1935: 120). погоден на мелицата за мънене на конопа. След като е смачкана обвивката на семената, памукът се разчепква на ръка или на същия дарак, на който се влачат вълната и конопа. Правели го на дълги снопчета (паси), навивали го

на лявата ръка или на специални малки хурчици или с ликатки, както и с обикновени хурки. Памукът е бял на цвят и можело да се използва в естествен колорит или оцветен.

През 19 в. в тъкачеството започнала да се употребява и коприната. Точенето на пащукулите се извършвало в казан с вряща вода, където те се потопявали. (Krasteva-Nozharova, 1981: 29) Краищата на нишките се събирали с вретено и се пускали в една нишка в тава с житни зърна, за да не се оплете нишката. Тъй като копринената нишка не е много мека, преди употреба се варяла в сапунена вода. От коприната се тъкали платна за дамско облекло – вземто по ризи и сукмани, платове за ризи с копринени кенари и особено тъкани за забраждане – ръченици.

За съществуването на предачеството като дейност свидетелстват откритите при археологически разкопки глинени прешлени. (Vazharova, 1965: 104-116) Те датират от периода 8-11 в. и са намерени предимно около огнищата. Прешлените са изработени от различен материал. Най-често това е внимателно подготвена глина, която след изработването на предмета е опичана. Така нейната повърхност придобива лъскав тъмносив цвят. Други прешлени са изработени от керамични фрагменти. Открити са и такива, в чиято глина се съдържат много варовити частици. Тя е същата като глината за направените по най-примитивен начин керамични съдове. Изработката на тези прешлени също е първобитна и те са с червен и тъмносив цвят. Някои прешлени са направени от шифер (местността Калето), а други от кост. Прешлените за вретена са с разнообразна форма – най-често звуконосни във вид на два съединени в основата си пресечени конуса, други са направени от част на гърне (плосък прешлен с формата на кръг с кръгъл отвор) с плоска форма. Намерен е и звуконосен прешлен, на който около отвора му върху излъсканата повърхност е врязан неправилен квадрант (местността Джеджови лозя). Някои прешлени са асиметрични. Стените на прешлените със тъмносива лъскава повърхност са набраздени и обточени, което създава впечатление, че са обработени на струг от добър майстор-занаятчия. (Посочено в уебсайт на Kirilov, I.) <https://dariknews.bg/regioni/kiustendil/deca-pokazaha-svoite-umeniia-namini-stanove-v-kiustendil-2068712>.

(Посочено в уебсайт на assiavassileva)

<http://assiavassileva.blog.bg/history/2020/02/09/car-teres-daztychesh-bitieto-na-bitkata.1695508>.

Преденето е много важен етап от обработката на тъкачните материали. Той се състои в изтегляне на нишка от гадена суровина. Нишката може да бъде силно или слабо усукана с десен или лъв сук. От

нейното качество зависи качеството на изтъкания плат. Използвайки нишки с различна усуканост и дебелина, тъкачката може да постигне голямо разнообразие от декоративни ефекти.

В древността нишката е усуквана изцяло ръчно, като прегачката е извършвала това с дясната си ръка. По-късно изпредената прежда се намотавала върху къса гървена пръчка (маалка) (Krasteva-Nozharova, 1981: 29). Процесът се усъвършенствал с появата на гървеното вретено. (Marinov, 1956: 97). В началото то представлявало обикновена гървена пръчка, върху която се навивала нишката. С течение на времето неговата форма се усъвършенствала докато добила овалната си цилиндрична форма и силно заострен долен край. Именно там се прикрепвало специалното приспособление за тежест, наречено прешлен.

Еволюцията на прегачеството води до появата на хурката като помощно средство. Хурките могат да бъдат кръгли, конусовидни, изгловидни, лопатообразни и вилообразни. Конусовидната хурка е широко разпространена, като славяните я използвали още в древността. На нея се преде и до днес, с изключение на Западна България. Там е запазена лопатовидната хурка, на която се преде в планинските села. Кръглата хурка също се употребява.

Вълната от овците не е само предена, но и с нея се тъче. За това свидетелстват откритите тежести за опъване на нишки при вертикалан стан. И досега, макар и много рядко, на някои места в Родопите е запазен копаният стан.

Мотиви от килими и черги откриваме и в стенописа от 1795 г. От параклиса-костница „Въведение Пресветая Богородица“ в Рилския манастир. Кръгла рамка от разноцветни ромбовидни фигури обгражда образите на бог Саваот и Велики Свети ангел, изписани на тавана на параклиса. Цветовете на фигурите са в светла охра, краплак, червено и светлосиньо като наподобяват на фигурите в полетата на нашите стари килими от 18 в. Дъното на олтара също е украсено с полета на трицветни ромбове, както и солапчетата-нишички и рамките на входната врата в керемидено, сиво, кафяво с черни линии и черни ромбчета в центъра (Velev, 1960: 23).

Падането на България под османско владичество повлиява пагубно върху икономиката и духовния живот на гържавата. (Tsvetkova, 1969: 86) Всичко, което е постигнато дотогава е разрушено или разграбено. Големи маси от населението, подплашени и ужасени от зверските кланета, се заселват в непристъпни планински местности. Тези новосъздадени селища се разрастват и така се оформят подбалканските занаятчийски градчета – Трявна, Троян, Котел, Панагюрище, Габрово и др. (Sakazov, 1930: 686).

Тъкачеството се запазва като занаят. Това се разбира от доклада на Лала Шахин Паша до султана от 1384 г. „Индустриални заведения, занаятчийници и работилници в София има доста; там се обработват тънки и дебели, вълнени и памучни материци, с които се обличат както кюфарските войници, тъй и многобройното население, което живее там. София, като заобиколена от близки гори и планини, има преизобилно студени балкански води за пиене на населението и за поене на многобройните стада, с които тъй много се слави тая страна.“

(Посочено в уебсайт на ALD*HISTORICALMATERIALS*ALD) http://ald-bg.narod.ru/biblioteka/srednonekovni/turski_dokumenti/doklad_lala_sahin.htm.

Развитието на занаятите (златарство, тъкачество, грънчарство и др.) е стимулирано и от самите турци. Забогатели от плячката, те се нуждаели от охотен и удобен живот и затова непрекъснато търсели стоки, с които да задоволяват своите вкусове. Още от края на 15 в. в Плевен съществува занаятчийско производство на вълнени платове.

През 1656 г. турският пътешественик Евлия Челеби минал през България и отбелязал в бележките си информация за тогавашния град Сливен: „Едно от прочутите индустриални производства на този град е „кебето“, което се казва ямболско кебе, обаче то се изработва в Сливен и се изнася в Румелия, арабските и персийските земи. Обикновено търговията на вилаетските жители /аени/, както и работата на занаятчиите се състои в изработването на разни видове кебета от тифтик и на разноцветни черги. Всички тези работи се ваят в тези долини вътре във водата. Чудна гледка представляват те. Освен тези ателиета в чаршията има до 200 дюкяна“ (Chelebi, 1909: 639). Този текст е показателен за настъпилото оживление в градския живот в страната ни през 17 в.

Хармоничното съчетание на багрите в българските черги и килими придава невероятния колоритен ефект на тези традиционни тъкани.

От древността до 15-16 в. преждите не са боядисвани и са използвани в техните естествени цетови гами. Разноцветни тъкани се получават при групирането на няколко естествени цетвни прежди. Засилените естетически критерии на населението, както и стремежа към изработване на по-красиви тъкани води до използването на различни багрила за оцветяване на преждите.

Първоначално багренето се извършвало в домашни условия от самата тъкачка. Този процес дълго запазва своя затворен характер. Чак през Възраждането багренето се превръща в занаят и започнало да се практикува от майстори-бойджии, които строго пазели тайната на приготвяне на цетовите и самата технология на процеса.

Багрилните вещества се добиват направо от природата и се

наричат „дървени боу“ (Krasteva-Nozharova, 1981: 32). Те могат да се класифицират в три групи – растителни, животински и минерални. Най-широка употреба имат растителните багрела, а другите се използват по-рядко като добавка към растителните боу. Условиата и рецептите за багрене са елементарни и прости и затова тази дейност се извършва предимно от жени.

Най-често продуктите се заливали с вода и престоявали от 12 до 24 часа, а след това се варели в голям съд. В зависимост от желания цвят се добавял и нужния закрепител. Прегдата се намокряла предварително и след това се потопявала в боята. Така се изварявала 1-2 часа, като от време на време се обръщала. Процесът се повтарял многократно до получаване на желания цвят. Готовата прежда се изплаквала обилно със студена вода и след това се изсушавала. По този начин се багрели ленени, конопени, вълнени, памучни и копринени влакна в цялата страна.

Конкретни писмени данни за традиционното тъкане в Чипровци от преди въстанието през 1688 г. липсват. Но най-вероятно за задоволяване на битови потребности, както и за чеуз на момите е имало домашно тъкаческо производство.

През 16 в. и 17 в. град Кипровец (Чипровци) се отличавал като важен икономически и образователен център, наричан „цветето на България“. Като седалище на Софийската католическа епископия той имал важни културни придобивки – католическо българско училище, католическа катедрала и богата библиотека. Развити били кожухарството и кожарството, както и рударството (злато, сребро, мед и желязо) (Velev, 1960: 27).

След потушаване на Чипровското въстание градчето било изцяло разрушено и разграбено, а населението разпръснато в различни посоки. Чак след 25-30 години се завръщат хора. Това е причина да се предполага, че тъкачеството е пренесено както от Пирот, така и от старите чипровски жители. За развитието на занаятите до 18 в. може да се съди и по шевиците и тъканите на банатските българи, наследници на избягалите в Унгария чипровчани.

Сведенията за килимарството в Чипровци от края на 18 в. са оскъдни. Чипровският килимар Ставри Попов се позовава на записките, оставени от неговия дядо поп Лило към 70-те години на 18 в., че „... преди повече от 160 г. тук е работено килимарство“. И стига до заключение, че по това време в Чипровци също е имало килимарско производство. В бележката поп Лило разказва „... че му дал един негов съселанин (Илия Еркин) едно малко килимче, наречено тогава янче, а днес сададже, за кръщене, опело и разни други треби. Също, че черката

Маца му тъкала килим може за духовни цели.“ (Роров, 1930: 5).

За условията, в които са се тъкали чипровските килими, както и за отношението на турската власт и войска към килимарите можем да разберем от разказите на столетницата Мария Кулова от с. Железна, родена около средата на 19 в. Войската строго следяла цялото килимарско производство да се продава сама на „нейните служебни органи, специално натоварени за това.“ (Velev, 1960: 43). Но тези заповеди били непрекъснато нарушавани. Най-често килимите „... за свободна продажба се тъкали тайно по колибите и овчарските сау.“ (Velev, 1960: 43) Недалече от тези „тъкачници“ стоял пазач и веднага подавал сигнал, ако наоколо имало опасност. Жените бързо разгласявали стана и го скривали, а тъкачката лягала болна, тъй като обичаите забранявали да се влиза при болна жена. Килимите се изработвали при много тежки домашни условия. Килимарките тъчели в стаи с ниски тавани и оскъдна светлина. Най-често това било едновременно спалня и кухня за цялото семейство. Храната била много слаба и тъкачките често се разболявали неизлечимо от туберкулоза. Цялото семейство – от децата до бабите, се включвали активно в дейността. Мъжете домакинствали и заедно със старите жени боядисвали преждите. Освен този вид труд бил заплащан съвсем евтино – 2 гроша надница. Килимите били продавани както на жители на Европейската част на Турция, така и на хора от азиатската ѝ част (Velev, 1960: 43).

Интересни сведения за образците, тъкани по онова време, както и за колорита на чипровските килими могат да се научат отново от килимаря Ставри Попов (1841 – 1951 г.). Според него най-старите чипровски образци са „бакамският“ или „гарибалда“, както и „каракачка“. Първите два се изпълняват в четири цвята – червено, алено, синьо и зелено, а „каракачката“ в алено и синьо или алено и черно.

Като композиция чипровският килим се състои от бордюри (една, две или три ивици) и поле. В повечето случаи той е украсен с геометрични орнаменти (канатици или каракачки) в различни цветове.

(Посочено в уебсайт на Камелия Александрова: Най-старият чипровски килим е на 200 години) <https://www.24chasa.bg/ojivlenie/article/7412683>.

Символиката в чипровските килими е древна и най-вероятно в корените ѝ се крият много от магическите и религиозните символи на прабългарите. Триъгълникът е основна геометрична фигура. Обърнат с върха нагоре символизира мъжкото начало, а с върха надолу женското.

Различните композиции от ромбове образуват „колата“ – символ на безкрайността, вечността, на непостоянството на земните неща.

Допрените върхове на триъгълника образуват „макаси“ (ножици) – символ на времето.

„КАРАКАЧКИТЕ“ е модел с геометричен орнамент, приличащ на човешка фигурка. „Канатица“ – нейният първообраз е осмолъчна звезда в почти кръстовидна форма. Стилизацията ѝ към опростяване я е довела до несиметричност във фигурата. Един от най-монументалните орнаменти е „дървото“. Обикновено то се извисява в средата на килименото поле право, с разперени симетрично от двете му страни клони, отрупани с гроздове или плодове.

Също така са изобразявани, птици, животни, човешки фигури, битови предмети. (Посочено в уебсайт на Чипровски килими)

<https://gramotni.wordpress.com/%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B8%D0%B0%D0%BB%D0%B8-%D0%B8-%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%B0%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B8/>

Турската армия също е голям стимул за развитието на килимарството. Първото достоверно известие за производството на килими в Чипровци и в Пирот откриваме в бележките на известния пътешественик Ами Буе, посетил Пирот през 1836-38 г. Той отбелязва, че килими се тъкат ръчно на вертикални станове и че работата напомня на гобленното тъкачество, но че не става откъм задната страна, а работещият вижда своята работа винаги пред себе си. Килим от най-сложен образец се работи без всякакъв модел, и то от момичета без познания от рисунки, което води до отклонения от симетрията, което от своя страна не покварява цялостната рисунка. Цветовете са живи и особено красиви са техните червени, виолетови (тъмновинен кърмъзъ) и зелени цветове. Производството на килими в Турция е твърде развито. „... Пирот /Шаркьой/ в Горна Мизия е един град, пълен с работилници за килими. Главно млади момичета под навеси или в коридори, дъвчейки, се занимават с тъкане на килими. Те изкарват само 5 франка на месец, а преди заплащането е било още по-малко. Характерното е, че тази индустрия е ограничена само в този град, както и в Берковица в България, без да се разпространи в някой съседен град. Подобни работилници има чак в Азия, т. напр. в Смирна.“ (Воие, 1840: 61).

Ежегодните панаири в Солун, Серез и Цариград също стимулират развитието на килимарството. Пиротските килими са тъкани от „фина дълговласа рунява вълна, тънко и равно изпредена на ръка.“ (Velev, 1960: 45) Състоят се от един плат, когато са изработени на вертикален стан с постоянна нищелка или пък са съшивани няколко поли, когато са тъкани на хоризонтален стан. В сравнение с Чипровските килими, пиротските се отличават с по-фин, гладък и тънък плат,

по-гъсто набит. Голяма част от тях са надписани с инициалите на тъкачката, името на притежателя и годината на изработването, което говори за порасналото самочувствие на населението.

От зараждането му до началото на 19 в. Пиротските килими са с геометрична орнаментика с безкрайна композиция, без бордюри и иво по краищата. От началото на 19 в. до средата на втората половина на 19 в. килимарството преминава от домашно занимание в художествен занаят. Килимите се отличават с композиционна завършеност. Краищата им са оградени с ива, която граничи с един или с повече бордюра, очертаващи вътрешно централно поле. Между самите бордюри или между бордюрите и полето са разположени произволни криволици. Фонът на централното поле определя доминиращия колорит на килима. То е украсено с различни мотиви, които в повечето случаи дават и наименованието на килима. То е украсено с различни мотиви, които в повечето случаи дават и наименованието на килима. Орнаментиката се отличава с участието на природонаподобителни мотиви – стилизирани растения, птици, животни, а понякога и човешки фигури. Композициите се отличават с подчертана декоративна тематичност и ярък колорит. Пиротски килими се тъкат до първата половина на 20 в.

(Посочено в уебсайт на Antique shop “Konstantin”) <https://www.facebook.com/129971147100865/photos/a.147523542012292/647820741982567/?type=1&theater>.

Сливенското производство на тъкани също разцъфтява. Най-старите данни за сливенското тъкачество са от Евлия Челеби през 17 в. Турският писател Хаджи Калфа също описва тъкачното производство в Сливен (Enelholm: 1840). През 1825 г. Възрожденецът Иван Селимски пише, че Сливен е известен със своите прочути „ръкоделни произведения“. „Всяка година се произвеждаха до сто хиляди къса черги, разни количества и цветове.“ (Velev, 1960: 40). Но никъде не се споменава какъв тип са те. Това се изяснява в официално известие от 1834 г. В една релация на френския консул в Свищов, отнасяща се до търговията на Турция и България: „... В Селимния /Сливен/ се произвеждат и много килими с едно превъзходно качество, богати и разнообразни.“ (Velev, 1960: 25).

Разцветът на занаятите в Турция през 18-19 в. Засяга и българските територии. Занаятчийското производство в нашите градове се развива усилено, кипи оживена търговия. Особено много се разпространяват и усъвършенстват текстилните занаяти, които задоволяват първостепенната нужда от облекло, покривки и постелки.

Килимарството е един от най-интензивно развиващите се занаяти. Неговите пазари се разширяват извънредно много поради нарасналите нужди на града, както и за износ. Повишените изисквания на пазара водят до неговото усъвършенстване в техническо и в художествено отношение. Най-ясна представа за килимарското производство по това време ни дават сведенията на известния пътешественик, историк и художник Феликс Каниц, пътувал из България през 1858 – 1865 г. „Навсякъде е разпространена добра местна промишленост... В много български села и градове се работят пояси /колани/, ножове, разни металически украшения, гърнчарски изделия, платна – памучни и копринени, шаяци, килими, гайтани и много други.“ (Velev, 1960: 277-278). Той издига качествата на нашите килими на много високо ниво: „Най-много ми харесват българските килими. Разновидните бои и цветя на тези килими са много вещи и изкусно наредени.“

Важна информация за големината, качеството на материалите и цветовата хармония на нашите килими получаваме пак от Каниц: „На панаира /в Пирот/ видях от прочутите пиротски килими само единични парчета, тъй като количеството „за ангро“, които бяха донесени през Балкана /Берковица/ за панаира на големи бали, бяха в магазините в града. Тези, които са работени отвъд Балкана и тези отсам Балкана са известни по света с едно име – „пиротчански килими“. Килимите, които са произведени в планината, имат предимно малки формати – за сядане, за молитва и пзтеки и се отличават от произведените в града, че са с преобладаващи тъмни цветове. Килимите от Балкана са обикновено в жълто, синьо, кафяво и черно. Другите от Пирот са в бяло, жълто, синьо и светлочервено. Последните са от по-фина вълна, по-гъсто тъкани, по-големи и по-скъпи и правят голяма конкуренция на азиатските фабриканти. Килими от големи формати за салони и харемите са поръчвани срещу капаро.“ (Kanitz: 1876).

Други автори също оценяват достойнствата на нашите килими и ги поставят на най-високо място от всички други български народни изкуства: „Килимите, работени от българските жени, се отличават със здравината на тъканта си и трайността на цветовете си. Десенът им е оригинален и нюансите – добре подбрани. Има такива, които са истински произведения на изкуството.“ (Michoff, 1950: 91)

В края на 19 в. и в началото на 20 в. започват да се внасят големи количества текстилни вносни стоки. Тези фабрични тъкани са търсени масово от населението на местните ни пазари. Това води до упадък в традиционното тъкачество. То продължава да съществува само в битови условия като типичен женски занаят.

ЛИТЕРАТУРА

- Biruni 1950: Biruni - Сборник статей, Москва, 1950, [Sbornik statei, Moskva, 1950, 16]
- Boue 1840: Boue, Ami. Europäische Türkei, Paris, 1840, II B
- Chelebi 1909: Chelebi, Evliya. Пътувания през 1656, Прев. Г. Д. Гагжанов, - Сп. L XII, 1909, [Putuvaniya prez 1656. - Sp. L XII, 1909, 639]
- Enelholm 1840: Enelholm, G. Бележки за градовете, намиращи се на Балкана, окупирани през войната от 1829 г. Петербург, 1840, [Belezhki za gradovete, namirashti se na Balkana, okupirani prez vojnata ot 1829 g. Peterburg, 1840,]
- Kanitz 1876: Kanitz, Felix. Westbulgarischer Panair zu Pirot, Orientalische Monatschrift für den Orient, Wien, 1876.
- Katsarov 1912: Katsarov, Gavril. Битът на старите траки според класическите писатели, С., 1912, 18 [Bitat na starite traki spored klsicheskite pisатели, S., 1912, 18]
- Katsarov 1921: Katsarov, Gavril. Пеония, С., 1921, 19 [Peoniya, S., 1921, 19]
- Krasteva-Nozharova 1981: Krasteva-Nozharova, Gina. Домашното традиционно тъкачество и орнаментираниите тъкани в България, С., 1981, [Domashnoto tradicionno takachestvo I ornamentiranite takani v Balgariya, Sofiya, 1981, 14]
- Lishev 1970: Lishev, Strashimir. Българският средновековен град, С., 1970, [Balgarskiyat srednovekoven grad, Sofiya, 1970, 34]
- Marinov 1956: Marinov, Vasil. Принос към проучването на бита и културата на турците и гагаузите в Североизточна България, С., 1956, [Prinos kam prouchvaneto na bita I kulturata na turtsite I gagauzite v Severoiztochna Balgariya, Sofiya, 1956, 198]
- Michoff 1950: Michoff Nicolas. Contribution a l'histoire du commerce de la Turquie et de la Bulgarie, Svistov, 1950 [Договор в историята на търговията в Турция и България, Свищов, 1950, 91]
- Mitreva 1988: Mitreva, Pavlina. Декоративно тъкане у дома, С., 1988, [Dekorativno takane u doma, Sofiya, 1988, 9]
- Persijski 1907: Persijski, Boris. Килимарската индустрия в България, Шумен, 1907, 9-10 [Kilimarskata industriya v Balgariya, Shumen, 1907, 9-10]
- Popov 1930: Popov, Stavri. Чипровски килими, С., 1930, [Chiprovski kilimi. Sofiya, 1930, 5]
- Priselkov 1950: Priselkov, Mihail. Троицкая летопись, Москва, 1950, 121 [Troitskaya letopis, Moskva, 1950, 121]
- Sakazov:1935 Sakazov, Ivan. Развитие на градския живот и занаятите в 18 и 19 век. - В: Сб. България, 1000 години 927-1927, 1930, [Razvitie na gradskiya zhiivot I znayatite v 18 I 19 vek. - V: Sb. Balgariya, 1000 godini 927-1927, 1930, 110;686]
- Stankov 1960: Stankov, Dimitar. Черги и килими, С., 1975, [Chergi I kilimi. Sofiya, 1975, 9;73]

- Tsvetkova 1954: Tsvetkova, Bistra. Икономическото положение в България през 16 век. – В: Известия Институт за българска история, Т. 5, С., 1954, [Ikonomicheskoto polozhenie v Bulgariya prez 16 vek. – V: Izvestiya Institut za balgarska istoriya, Т. 5, 1954]
- Vazharova 1965: Vazharova, Zhivka. Славянски и славянобългарски селища в българските земи през 6-11 век, С., 1965, [Slavyanski I slavyanobalgarski selishta v balgarskite zemi prez 6-11 vek, Sofiya, 1965, 104-116; 175]
- Vakarelski 1935: Vakarelski, Hristo. Бум и език на тракийските и малоазийските българи, С., 1935, [Bit I ezik na trakijskite I maloazijskite balgari, Sofiya, 1935, 120]
- Velev 1960: Velev, Dimitar. Български килими до края на 19 век, С., 1960, [Bulgarski kilimi do krya na 19 vek. Sofiya, 1920, 23;25; 27; 40; 43; 45;277-278]

УЕБСАЙТОВЕ

- ALD*HISTORICALMATERIALS*ALD accessed April 30, 2020, 16:00.
http://ald-bg.narod.ru/biblioteka/srednonekovni/turski_dokumenti/doklad_lala_sahin.htm
- Antique shop “Konstantin” 27. 09. 2014, accessed April 30, 2020 14:00.
<https://www.facebook.com/129971147100865/photos/a.147523542012292/647820741982567/?type=1&theater>
- assiavassileva 09.02.2020, 16:36.
<http://assiavassileva.blog.bg/history/2020/02/09/car-teres-da-iztychesh-bitietona-bitkata.1695508>
- Древнейшие gobelены, accessed April 30, 2020, 12:15.
<http://olga-bryntseva.narod.ru/index/0-23>
- Епишклина Н. В., 2014 История ковра ПАЗИРИК от галереи эксклюзивных ковров ПАЗИРИК, accessed April 30, 2020, 16:00.
<http://pazirik.ru/articles/istoriya-kovra-pazirik-ot-galerei-eksklyuzivnyih-kovrov-pazirik/>
- Злыгостев Алексей Сергеевич 2001-2019, accessed April 30, 2020, 16:30.
<http://louvre.historic.ru/'Виртуальный музей ЛУВР'>
- История –это просто, 2020 Изготовление тканей. Вазонусь, accessed April 30, 2020, 17:00.
<https://vladhistory.com/remyoslennoe-proizvodstvo-v-drevnej-grecii/>
- Aleksandrova Kameliya Kameliya Aleksandrova 22.04.2019. Най-старият чипровски килим е на 200 години
<https://www.24chasa.bg/ojivlenie/article/7412683>
- Kirilov, I. Деца показана своите умения на мини станове в Кюстендил, 22 декември 2017 09:12.
<https://dariknews.bg/regioni/kiustendil/deca-pokazaha-svoite-umeniia-na-mini-standove-v-kiustendil-2068712>

Thomas Brennett, О технологию BIO SILK PROTEIN, accessed April 30, 2020, 13:00.
<https://thomasbrennett.ru/o-tehnologii-bio-silk-protein.html>
14 февраля, accessed April 30, 2020, 15:00.
http://14-february.ru/history_of_love/great_history_of_love/orfey_i_vridika.html
Чупровска куму, accessed April 30, 2020, 14:00
<https://gramotni.wordpress.com/%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B8%D0%B0%D0%BB%D0%B8-%D0%B8-%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%B0%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B8/>

Данни за автора:

Доц. г-р Мариета Савчева, СУ „Св. Климент Охридски“, ДИУУ; Основни научни области: изкуствознание, методика на обучението по изобразително изкуство;
E-mail: marieta_savcheva@abv.bg